

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

О'ЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЙОТИ

2 / 2012

МУНАРАЖА

Адабиётшунослик

- Р. Баракаев. Бонавар шеърятинда табиат тасвири ва экологик тарбия..... 3
- А. Қосимов. Ҳазро тасвир ва Камно ижоди..... 8
- Э. Очипов. Ҳазра таржимасида вазн муамоси..... 13

Тилшунослик

- У. Рахимов. Тилни парадигма нар асосида ўрганиш муаммолари..... 20
- Б. Одилов. Эпантипосемиянинг нозага келиш сабаблари..... 25
- А. Мухаммаджонов. Тошкент дарвозалари номлари хусусида..... 29

Илмий ахборот

- А. Таоева. Араҳт билан боғлиқ тотемистик қарашлар..... 35
- Г. Халлаева. Самойловчи туркчи адабиёт таққикотчиси сифатида..... 40
- А. Итамуратова. "Сўзловчи" нома нар таржимасининг баъзи ўзига хосликлари..... 44
- А. Абдулаева. Шарқ ва Ғарб масалларининг типологик ўхшашликлар..... 47
- Б. Ибатов. Ховиснинг Навоий газалларига муҳаммаслари..... 51
- У. Амонов. Фитрат арамаларига фольклоризм нар..... 54
- Н. Турсунова. Арамада матик эаементлар таққини..... 58
- Т. Сайдалиев, А. Холиков. Тоҳир Маник ижодида таққин таққини..... 60
- Н. Қобилова. "Мартин Иден" ва "Сароб" да типологик ўхшашликлар ва..... 63

- Ўзига хослик..... 63
- С. Қурбонов. Эркин Аъзам ижодида эврилатан инсон тасвири..... 67
- Ш. Хайитов. "Бобурнома" нинг матний-киёсий таҳлими..... 69
- Ф. Авлатова. Очерк жанри эволюцияси..... 71
- У. Қўчинов. Фантасстик асарларда баъдий психологизм..... 74
- Ф. Сайдиқова. "Тоҳир ва Зухра" эртакларининг шеърини парчалар..... 76
- С. Саидов, Х. Саидов. Таобаллашуъ авари ва нингиз тилнинг макен..... 79
- Х. Ёлғоров. Ўзбек тили харбий терминологик асари хивликлар..... 82
- А. Ўроров. Тил морфем курилшининг номутаносиблик..... 84
- М. Усмонова. Луғавий бирликларнинг содаллашуви..... 86
- С. Назарова. Обьектви бирликларнинг лисоний курилшини..... 90
- Г. Жаманазарова. "Ақ" узви иборалар..... 93
- З. Шукурова. "Кисаси Рабузун" да маконар..... 97
- И. Эрматов. Морфологията онда баъзи терминларнинг шаклланиши ва тарққийти..... 98

Машхур тилшунослар

- А. Нурмонов. Эмиль Бенвенистнинг лингвистик концепцияси..... 101
- Фанмиз захматқиллари**
- Н. Махмудов, Ш. Исқандарова, М. Саидхонов, Абдухамид Нурмонов..... 107
- М. Жўраев, Сафарбой Рўзимбоев..... 109
- Танқид. Таққиз. Билнография**
- О. Сафарова, Х. Сафарова. "Хикматлар қулмнети" лашри хаққида..... 113

¹ Соголов Б. Ўзбек хақ мақолалари поэтикасида адиб мувоҳазаар // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992, 5-6-сонлар, 41-бет.
² Носируллин Буракнинг Рабзуни. Қисси Рабзуни. Икки китобдан иборат. I-китоб, Тошкент, 1980, 118-бет. Кейинги мисолаар ҳам шу нашрдан олинди, саҳифаси қавс ичида кўрсатилади.

Ўзининг юксақ истеъдоди натижасида уларни вазн ва қофияда мослаштириб, нан ана шу преаметлар воситасида кўча маъноа ифодааланган. Рабзуни та хос хурусият ифодааланган бўлиб, улардаги жонқуярлик, фидоийлик ай- йна ва чирик мисолаа олинган ушбу икки мақолаа авлиё инсонаар-

Камур йигинаар тун тикаар қизаууур,
 Яна ўзин кўрсант, ялангоч қоуур,
 Чиротма уашу куяр ўртануур,
 Азиннаарга кўрсант ерутууук беруур?

Шерийи шакли киши хотирасида мустаҳкам сақланиб қолади. Масалан: *“Чунки “хақ ановитининг ифодаси бўлмиш мақолаарнинг жарангдорли- турани. Адиб уларни шерийи шаклаа ҳам қисса тарқибига сингирди. Кўринишларга мақолаарга қараганда бир оз мураккаблиги билан ажралиб 1. Шерийи мақолаар. Қиссаарга шерийи мақолаарни келтириш насрий топик: 1. Шерийи мақолаар; 2. Насрий мақолаар.*

Кўланганин мақолаарни тўзивишига кўра қуйидаги таъниф этишини овозим *“Қисси Рабзуни”ни ўртаниш жараянида биз асараа урдайишган- нг муҳим ва еткази мезон аёб қараймиз.*

Адибнинг қарашларини белгилашда қиссаардаги мақола ва ҳикматли сўзларга *лайли. Шунинг учун ҳам Рабзунининг ижтимоий-фалсафий, ахлоқий- воқеа-ҳодисаарнинг таъричан, тўшунари, пурмаъно бўлишини таъмин- ҳам адиқатга молик. Хар бир мақолаа бир шерийи шаклаа ҳамда фикр, фоваа этиа. Асараа кўланганин мақолаар вазн, ритм, оҳангдорлик жиҳатдан қарамондорнинг характерини ёритишда мақолаардан усталик билан исти- ак, у воқеадан чиқаришдан хулосани тасдиқлашда, ижобий ёки сабий ёки бошқа баъдий воситаар ёрдамида улардан фойдаланилади. Шунинг- Рабзуни мақолаарни турли усулаа ишлатар экан, кўпчилаа уларни “Ади- буртириб кўрсатишга ҳизмат қилади.*

Қарамондори мувоқофатари тарқибидан кейин, уларнинг инсоний ҳислатларини *ундан қузатишдан хулоса ўрнида истифода этилган. Баъзан эса улар қисса мақсадини оғиб беради. Айрим мақолаар ҳикоятлар сўнига келтирилиб, қиссаа турли муносабат билан келтирилиб, муаммаларнинг ижобий ниятини, тини бир неча бор оширилганининг тўвоҳи бўлади. Бу мақола ва ҳикматлар унумли фойдаланиб, ҳикоятларнинг тарбиявий аҳамияти ва баъдий нафоса- ланиди. Асарни ўртаниш жараянида адибнинг хақ мақола ва ҳикматларидан сида китобхонга маънавий-маърифий озиқ бера оладиган бебаҳо ёдгорликлар- ўзида фовьякор аънаварини ифода этилган, ҳикоят ва ривоятлар восита- ишлаган Носируллин Рабзунининг “Қисси Рабзуни” асари ҳам ана шундай маънавий хазинамига кўлаб урдайди. XIII аср охири – XIV аср бошларидан ўзларининг юксақ, умумбашарий фикрларини баён этишган. Бундай асарлар дабиёт намояналари ундан илҳомланиб, ўмас асарлар яратишган ва унда*

“ҚИССИ РАБЗУНИ”ДА МАҚОЛААР

Зилола ШУКУРОВА

кичик лирик асар даражасига етказган. Ушбу икки мақол ҳозирги кунда айнан ишлатилмасида, халқ орасида “Ялангоч игна кийинтиради”, “Ўзи ёниб, ўзгаларга нур берар” каби формаларда қўлланилади.

2. Насрий мақоллар. “Қисаси Рабғузий”да ишлатилган мақолларнинг кўпчилиги насрий шаклда бўлиб, улар ҳар бир қиссада содда гап шаклида ҳам, қўшма гап кўринишида ҳам учрайди. Шунинг учун биз уларни синтактик тузилишига қараб қуйидаги турларга ажратдик:

А. Ёйиқ содда гап тузилишидаги мақоллар: Қул ҳожатсиз бўлмас.

Б. Ёйиқ содда гап типидagi мақоллар: Тишилар кўнумас эгри сўнгук турур (19).

С. Шарт муносабатини ифодаловчи боғланган қўшма гап: Қаю ишни ўгранса, тамом ўгрангу (171).

Д. Боғловчисиз боғланган қўшма гап типида: Тишисиз тириклик йўқ, тиши бирла тинчлик ҳам йўқ (127).

Е. Аралаш турдаги мураккаб қўшма гап шаклида: Юқори боқди – кўк йироқ, қуйи боқди – ер қаттиғ (106).

Ё. Тўсиқсизлик маъносини ифодаловчи, қисмлари уюшган содда гап кўринишида: Одам ўғли ўларин билур эркан, соқинур ўлмасман (44).

Ж. Зидлаш муносабатини ифодаловчи қисмлари уюшган содда гап кўринишдаги мақоллар: Ёмонлиқ экиб, яхшилиқ умид этмағил (2, 74).

Демак, насрий кўринишдаги мақол қисмлари ҳажман турлича бўлиб, ҳар хил маъно ифодаласида, умумий хусусиятига кўра воқеа тасвиридан чиқарилган хулоса ўрнида ишлатилган.

Умуман олганда, асарда халқ мақолларининг бажарадиган вазифаси, мазмун-моҳияти, кўзлаган мақсади кенг қамровли бўлиб, уларнинг қиссада қўлланилиши, биринчидан, ёзувчининг юксак истеъдод эгаси, нозик дил соҳиби эканлигидан дарак берса, иккинчидан, ҳар қандай таърифу тавсиф ўрнида мазкур жанрнинг келтирилиши асарнинг бадиийлигини оширишда адабнинг кўзлаган ижодий ниятининг лўнда ифодаланишига хизмат қилган.

Ихтиёр ЭРМАТОВ

МОРФОЛОГИЯГА ОИД БАЪЗИ ТЕРМИНЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ

Ҳар қандай фан ривожланган сари унда янги тушунчалар, ҳодисалар пайдо бўлади. Мазкур тушунчаларни ифодалаш талаби билан янги-янги терминлар пайдо бўлади. Бошқа фанларда бўлганидек, тилшуносликда ҳам шу вақт лингвистик ҳодисалар, тушунчалар аниқланиб, сўнгра унинг ифодаси – термин яратилади. Терминология тизими кўп босқичли жараён натижаси бўлиб, унинг ҳар бир босқичида тушунча моҳиятини аниқ ва тўла акс эттирадиган терминларга катта эҳтиёж сезилади¹.

Терминаларнинг илк бор пайдо бўлиши тушунчалар моҳиятини нечоғлик тўғри ва аниқ ифодаланишига алоқадордир. Бу ҳолни аффики морфема тушунчасини ифодалаш учун ишлатилган терминлар мисоли ҳам кўриш мумкин. Ўтган асрнинг 20-йилларида ушбу тушунча қўшма олмош излари, ёйишиқ олмошлар, ишловчи (ишлагучи), ишлагувчи белгилар, турлов белгилари, супот белгилари, супотлама, ўхшатқич, феъллик, феъллама, дуркум турламалари, одот терминлари билан юритилган

¹ Ҳожиёв А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясаилишининг масалалари. Тошкент, 2010. 12-бет

² Қодиров К.А. Ўзбек тили морфологик тизимининг ўрганилиш тарихидан (Ўзбек тилшунослиги материаллари асосида). НДА. Тошкент, 2007.

Бугунги
да. Тил
минлар
тил ҳод
истеъмо
бўлиб х
ҳақида
май, “бе
лик тер
“Сарф”³
гиси (ту
си (чиқи
сида ша
берилаёт
Ўтган
ларнинг
ўша пайт
да бўлган
кумига к
Богловчи
кур тушу
риктиру
бўлса, Му
тилган “У
лов богло
муаллиф
20-йил
сўзлар ҳа
сусият кў
кўмакчиси
рибдики,
юклама ва
киби сифа
ма, боғлов
Бугунги
либ, уларн
гари, орқа
кўрсатилган
Кейинги
назарий ма
лардан нус
жудга келга
нини бугун
орқали англ
даврдa қўлл
сўзнинг “ас
ясовчилар о

³ Фитрат.

⁴ Маҳмуд

дов А. Она т

⁵ Усмоно

Тошкент, 1939.